

Peter Štih

K ZGODOVINI NIŽJEGA PLEMSTVA NA KRASU
IN V ISTRI

Po smrti zadnjega goriškega grofa Leonarda leta 1500 je že precej okleščena, a še zmeraj velika goriška dediščina prešla v roke Habsburžanov.¹ Hkrati z vso posestjo, dohodki, pravicami in častmi so Habsburžani podedovali tudi bogat arhiv goriške hiše, ki je bil hranjen v gradu Bruck pri Lienzu, centru goriških posesti v današnji Koroški in Tirolski. Arhiv, ki je obsegal arhivalije od začetka 13. pa do konca 15. stoletja, je bil prepeljan v Innsbruck. Tam ga je okrog 1530 na novo uredil Wilhelm Putsch in sestavil obsežen repertorij, ki vsebuje — razdeljen v več skupin — regeste vseh posameznih listin in aktov, ki so se nahajali v goriškem arhivu, in obsežen abecedni indeks. Repertorij obsega nič manj kot 936 listov, kar že samo po sebi priča o velikosti starega goriškega arhiva, in se še danes nahaja v Tirolskem deželnem arhivu.² Pomen tega repertorija je toliko večji, ker so se številni originali po tej preureditvi arhiva porazgubili in so nam danes mnogi podatki poznani le zahvaljujoč Putschevim regestom.³ Toda že leta 1547 je bil ta goriški arhiv razbit in večina arhivalij je šla na Dunaj, od tam pa 1565 v Gradec, k vladi notranjeavstrijskih dežel. 1784 je ta del goriškega arhiva zopet prišel na Dunaj v Hofkammerarchiv in od tam 1851 v novoustanovljeni Haus-, Hof- und Staatsarchiv, kjer se nahaja še danes. V Innsbrucku pa je ostal le manjši del goriških arhivalij, predvsem tistih, ki se nanašajo na goriško posest v Pustertalu in okolici Lienza, to je na prostor, ki je bil v 16. stoletju združen s Tirolsko.⁴

Ob svojem delu v Tirolskem deželnem arhivu, julija 1991, v zvezi z raziskavo goriških ministerijalov in militov, sem naletel tudi na dve listini, ki sta v Innsbruck prišli s starim goriškim arhivom, a nista povezani z zgoraj omenjenim prostorom. Nanašata se na severno Istro in Kras (v najširšem pomenu besede⁵) in sta za nas zanimivi in pomembni predvsem zato, ker nam kažeta družinske povezave med nižjim plemstvom na tem področju. Objavljam ju v celoti.

1249, september 8.

Poročna pogodba med Vošalkom iz Devina v imenu sina Biakvina iz Momjana in Ulrikom iz Rihemberka v imenu hčere Gertrude. Vošalk obljubi dati Ulriku 200 mark oglejskih denarjev, Biakvin pa svoji ženi Gertrudi 100 mark oglejskih denarjev za jutrnjo.

Orig. TLA, sig. P 2270, pergament 17 × 27,5 = A (pergament je spodaj pretrgan, zadnji dve vrstici zaradi madeža skorajda neberljivi); regest RG fol. 342.

In nomine dei eterni Amen. Dominus Vlsalcus de Duino pro se et filio suo Biaquino stipulatione promisit dare et soluere duplum domino Vlrico de Riffinberch et filie sue

¹ M. WUTTE, *Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (MIOG) XXXVIII, 1920; H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfal an Österreich*, MIOG 54, 1948, 373 sl.

² Tiroler Landesarchiv Innsbruck (TLA), Rep. 10, *Görzer Archivrepertorium* (GR); na Dunaju v Haus-, Hof- und Staatsarchivu (HHStAW) se nahaja še en *Repertorium über das Archiv der alten Grafen von Görz* (RG), Archivbehelf 331, iz 16. stoletja, ki pa se ne pokriva povsem z Putschevim repertorijem in je tudi krajši (369 listov).

³ Npr. podelitev tedenskega sejma Gorici leta 1210: GR, str. 952, 1866; RG, fol. 254. Gl. H. WIESFLECKER, *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten*, Bd. I, Innsbruck 1949, št. 355.

⁴ O. STOLZ, *Geschichte und Bestände des staatlichen Archives (jetzt Landesregierungs-Archives) zu Innsbruck*, Inventare österreichischer staatlicher Archive VI, Wien 1938, str. 90.

⁵ Gl. M. KOS, *Urbarji slovenskega Primorja II*, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III, Ljubljana 1954, str. 42 sl. in op. 156.

domine Gerdrudi uxori dicti Beaquini videlicet CC marcas monete Aquileg. sub obligatione bonorum dicti domini Vsalci et filii sui Beaquini et per [eos] se constituunt possidere vel quasi talis concordia exstitit inter eos ut quicumque ipsorum iugalium super vixerit sine comuni herede nomine donationis propter nuptias lucixiri debeat inusum suum quo usque vixerit centum marcas et dicte cent(um) marce post mortem supervenientis per pactum restitui debeant heredibus primitus morientis. Ad hec domini, Hugo de Riffenberch, Rudolfus de Duino, Chuno de Mumelano filius supradicti Vsalci constituerunt se fideiussores et principales debitores pro dicto domino Vsalco et filio [eius] Biaquino promittentes attendere si dictus dominus Vlsalcus et filius suus Biaquinus non observaverint supradicta sub obligatione omnium bonorum suorum. Preterea sepefatus Biaquinus supranominatum uxorem suam centum marcas Aquilegen. dotavit sub nomine morgenicab. Ad hec fideiussores se constituerunt et principales debitores domini, pater suus Vlsalcus de Duino, Rudolfus de Duino, Chuno de Mumelano frater Biaquini, Hugo de Riffenberch. Huius rei testes sunt domini Geiseltbertus de Chienburch, Henricus de Grivenuels, Svarcemannus de Cormono, Movlrappus de Castrorupto, Henricus de Lubidrico, Wal[te]rus de Nuzperch, Gebhardus de Duino, Henricus de Castron[ov]o et alii quam plures. Acta sunt haec Anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo VIII°, VIII indictionis, die VIII° Jovis intrante mense septembri. Ego Bernhardus scribe domini Vlrici de Riffenberch omnibus hiis interfui et ab utraque partes rogatus hanc cedulam [tes]timonis scripsi.*

1276, december 19; villa de Runiča

Ulrik iz Rihemberka zastavi hčeri Franciski, vdovi po Vošalku iz Momjana, za 1000 malih veronskih liber svoje dohodke v Završju v Istri.

Orig. TLA, sig. P 2272, pergament 18,0 × 24,5 = A.

+ Anno eiusdem Nativitatis millesimo ducentesimo septuagesimo sexto, indictione quarta, die XIII° exeunte december. Presentibus dominis, domino Dietalmo sacerdote capellano domini Vlrici de Reyfinberch, Andreas de Peuma, Conço Colbilino Gastaldio in Goritia, Henricus dictus Wranch, Dieçmannus, Leonardus dictus Parisin, Hanço dictus Rorinnolt, Pernhardus filius Wranchonis, et alii. Dominus Vlricus de Reyfinberch per se suisque heredes pro precio et foro mille librarum weronensium paruulorum dedit obligavit domine Francisce sue filie uxori quondam Wossalci de Mimillano suisque heredibus redditus suos in Pymont siliçet ducentarum librarum weronensium paruulorum anuatim, tali pacto et condicione quod supradictus dominus Vlricus de Reyfinberch per se suisque heredes sive alii habentes dictum locum de Pymont teneantur dare et solvere annuatim dicte domine Francisce suisque heredibus aut cuicumque comiserit ducentas libras weronensium paruulorum anuatim et hoc dierum XV ante festum sancti Michaelis anuatim. Ita quod sicut superius s(uper) scriptum quicumque habuerit bona aut redditus supradictos de Pymont solvere teneatur supradicte domine Francisce aut suis heredibus libras ducentos anuatim quamdiu sibi mille libras weronensium date non fuerint si vero a dicta domina Francisca aliquis mille libras veronensium pro redempcione dicti redditus solvere voluerit teneatur ipsa domina Francisca recipere pecuniam supradictam et dimittere redditus supradictos et de supradictis ducentarum librarum pro obligatione(m) illa nichil penitus ei dimittere teneatur. Promittens supradictus dominus Vlricus per se suisque heredes supradictam obligationem ratam et firmam habere et nunquam contravenire sub pena omnium suorum bonorum mobilium et in mobilium qua pena soluta nichilominus carta in sua permaneat firmitate. Actum in villa de Runiča in stupa supradicti domini Vlrici de Reyfinberch. Ego Francisccus Gorit(ie) imperiali auctoritate notarius supradictis omnibus interfui et rogatus scripsi.

Momjan, kaštel nad levim bregom Dragonje, severovzhodno od Buj, se prvič omenja že 1035, v potrdilni listini cesarja Konrada II. za Koper, kot kraj, ki je

* Paleografsko-diplomatična opomba: 1) Zadnji dve vrstici listine od Ego do scripsi sta zaradi madeža in pretrganega pergamenta zelo težko berljivi in je transkripcija lahko vprašljiva. Bernard, pisar Ulrika iz Rihemberka, nam je poznan samo iz te listine; rihemberški gospodje se v glavnem pojavljajo v listinah goriške provenience, sami pa so zelo redko listinili. Čeprav se omenja rihemberški pisar, ni misliti na obstoj pisarne. 2) V dataciji pade večina osme indikcije v leto 1250 in se sklada z datumom (8. IX. 1249) le, če jo štejemo na grški ali sienski način. Prav tako se ne sklada *dies Jovis* (četrtek) z 8. IX. 1249. Takrat je bila sredo.

spadal pod samostan Sv. Mihaela pri Vižinadi.⁶ Kasneje je prišel v posest krajišniške rodbine Weimar — Orlamünde, odtod pa je z znano darovnico iz leta 1102, s katero je Ulrik III. razdal ves svoj obsežni alod v Istri, prešel v oglejske roke,⁷ kjer je ostal več kot dve stoletji. Prvi poimensko znani momjanski gospod je bil *Wosalcus de Mimilano*, ki se v tej obliki prvič pojavi v dveh dokumentih iz leta 1234.⁸ Toda kot je pokazal že C. de Franceschi in za njim, neodvisno od njega, tudi M. Kos,⁹ se je Vošalk iz Momjana imenoval tudi po Devinu, kar pomeni, da so bili momjanski gospodje veja Devincev. V naši prvi listini, ki je oba omenjena zgodovinarja nista poznala in v kateri se Vošalk zadnjič omenja kot živ, se to samo potrjuje: Vošalk se imenuje po Devinu, njegova dva sinova Kono in Biakvin pa že po Momjanu. Na ta način je npr. tudi povsem razumljiv podatek, da so Senožeče, sicer oglejski fevd v devinskih rokah,¹⁰ imeli 1275 v fevdu od patriarha momjanski gospodje.¹¹ Kar je mogoče manj znano, je, da je Vošalk iz Devina — Momjana imel brata Štefana,¹² ki se je imenoval po Castelnuovu v Furlaniji,¹³ katerega so imeli v svojih rokah goriški grofje (oglejski fevd v goriških rokah), in da je taisti Štefan iz Devina bil goriški ministerijal. Leta 1240 se je namreč Štefan poročil z Ingelrado, hčerko Hermana iz sosednjega oglejskega Pinzana, goriški grof Majnhard III. in oglejski patriarh Bertold pa sta se dogovorila o delitvi otrok iz tega zakona, tako, da bo prvorojenec pripadel goriškemu grofu.¹⁴ 1275 je oglejski patriarh podelil Castelnuovo v fevd Ingelradinemu nečaku Frideriku iz Pinzana, ki ga je kupil od Štefana iz Devina — Castelnuova.¹⁵ Proti tej podelitvi je protestiral Ulrik iz Momjana, sin v naši prvi listini omenjenega Biakvina iz Momjana in Gertrude iz Rihemberka, in je trdil, da pripada Castelnuovo njemu (bil je Štefanov nečak v drugem kolenu). Med njim in Friderikom je prišlo celo do fajde in spor je razsojal furlanski parlament.¹⁶ Aprila 1288 sta oglejski patriarh Raimund in goriški grof Albert II. razsodila, da pripada Castelnuovo Ulriku, Friderik pa je prejel odškodnino.¹⁷ V zvezi z Devinskimi gospodi omenimo še, da se je od ostalih bratov Vošalka iz Devina — Momjana, Henrik imenoval po Premu,¹⁸ Hugo pa je nadaljeval glavno vejo rodu, ki se je imenovala po Devinu in je spadala med večje oglejske vazale s posestjo na Krasu in v Kvarnerju. Še posebej pomembno pa je dejstvo, ki je bilo v dozdašnji literaturi prezrto, da je tudi ta glavna devinska veja spadala med goriške ministerijale. To ne dokazuje le dejstvo, da srečujemo Devince konstantno v

⁶ F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III* (Gradivo), Ljubljana 1911, št. 92.

⁷ F. SCHUMI, *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain I* (KUB), Laibach 1882/83, št. 67.

⁸ A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata e regio tabulario Veneto usque ad saec. XV. summam regesta, Vol. I, Sect. I: Documenta ad Forumjuli, patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia*, Venetiis MDCCCLXX, str. 19 (1234, VI. 8.); F. KOS, *Gradivo V*, št. 618 (1234, X. 23.).

⁹ C. de FRANCESCHI, *Il Ramo dei Duinati di Momiano e il suo Secolo di Storia*, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI) 50, 1938, 80–82; M. KOS, *Urbarji...*, 50; ISTI, *Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku*, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 19/20, 1965/66, 147. S tem v zvezi so posebej zanimivi rokopisni popravki M. Kosa k genealoški tabeli iz razprave njegovega očeta F. Kosa, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani I, 1923, str. 132, 133, v separatnem odtisu iz Kosove osebnih knjižnice, ki ga sedaj hrani Zgodovinski inštitut M. Kosa pri SAZU, kjer je M. Kos dodal momjansko vejo. Gl. tudi K. TROTTER, *Die Herren von Reifenberg*, Adler (Monatsblatt) N. 581 — 587, Bd. 10, 1929, str. 493.

¹⁰ L. HAUPTMANN, *Krain*, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer 1/4, Wien 1929, 380, 438, 482; M. KOS, *Jedan urbar iz vremena oko 1400 o imanjima Devinskih i Walseovaca na Kvarneru*, *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci* 3, 1955/56, str. 3.

¹¹ J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus ecclesiae Aquilejensis*, opus saeculi XIV., Udine 1847, 273.

¹² A. S. MINOTTO kot v op. 8.

¹³ P. KANDLER, *Codice diplomatico Istriano* (CDI), 1260 circa.

¹⁴ V. JOPPI, *Documenti Goriziani* (DG), Archeografo Triestino (AT) N. S. XI, št. 20; H. WIESFLECKER, *Die Regesten...*, št. 484.

¹⁵ P. PASCHINI, *Raimondo della Torre patriarca d'Aquileia*, *Memorie Storiche Forogiuliesi* (MSF) 18, 1922, 65; J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus...*, 449.

¹⁶ P. S. LEICHT, *Parlamento Friulano I* (1228–1420), Bologna 1917, št. 23.

¹⁷ P. PASCHINI, *Raimondo della Torre*, 102.

¹⁸ M. KOS, *Doneski k historični topografiji...*, 147.

spremljavo goriškega grofa¹⁹ in da so v goriški upravi opravljali najpomembnejše funkcije,²⁰ ampak tudi to, da so izrecno označeni kot goriški ministerijali.²¹

Momjanska veja devinskih gospodov je izumrla 1358 s smrtjo Frančiška Voškala, *qui decessit absque masculis hereditibus ex se descendentibus*,²² ki je takrat imel v svojih rokah grad in gospostvo Košljun (Castiglione) med Bujami in Grižnjanom v Istri, ki je bil oglejski fevd.²³ Momjan pa so izgubili že v začetku 14. stoletja. 1305 je Biakvin II. (nečak Biakvina iz listine 1249) prodal Momjanu Frideriku iz Prampera v Furlaniji, a ga je že 1307 hotel kupiti nazaj.²⁴ Kaj se je v tem času točno dogajalo s fevdom, ni povsem jasno. Vemo le, da je pred majem 1311 prišel v roke oglejskega vazala Vikarda iz Petra Pilose²⁵ in da ga je ta takrat za dvesto mark oglejskih denarjev prepustil zgoraj omenjenemu Frideriku iz Prampera²⁶ in oglejski patriarh ga je investirал v fevd.²⁷ Toda že decembra 1311 je Friderik *de sua manu et tenuta* predal, prodal in investiral (sic!) goriškega grofa Henrika II. in njegove dediče v gospostvo Momjan.²⁸ Patriarhov vikar, opat samostana Summaga z. od Portogruara v Furlaniji, je proti tej samovolji sicer protestiral, toda zgodilo se ni nič in patriarhu ni preostalo drugega, kot, da je 6. oktobra 1312 v Vidmu investirал goriškega grofa Henrika II. v momjanski fevd, katerega je pred tem simbolično resigniral v njegove roke dotedanji vazal Friderik iz Prampera.²⁹ Tako je Momjan prišel v goriške roke.

Kaj se je dogajalo z Momjanom v prvem desetletju goriške oblasti, nam ni poznano. Toda leta 1321 se v sporu med goriškim Završjem in beneškim Moto-vunom glede gozda v dolini Mirne, pojavi na goriški strani kot spraševalec prič,

¹⁹ Gl. npr. H. WIESFLECKER, *Die Regesten* ...; F. KOS, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, 91 sl.

²⁰ Hugo III. Devinski je bil tako npr. po smrti goriškega grofa Henrika II. 1323, ki je zapustil mladoletnega sina Ivana Henrika, postavljen za glavarja vseh goriških posesti in vikarja malega grofa: V. JOPPI, DG, AT N. S. 13, št. 84; *Diplomatar der Grafen von Görz*, HHStAW, sig. B 139, fol. 20, 21' (fotokopija, original danes v Archivio di Stato di Trieste): 1323, VI. 7; *Hugo de Dywino capitaneus noster*.

²¹ Oče zgoraj omenjenega Huga III., Hugo II. je takó npr. v mirovnem sporazumu med oglejskim patriarhom Raimundom in goriškim grofom Albertom II., sklenjenem v Cedadu avgusta 1274 izrecno naštel med *ministeriales domini Comitis* takoj za Folkerjem iz Rihemberka (P. KANDLER, CDI, anno 1274, die XIV exeunte Augusto). Leta 1289 ga goriški grof Albert imenuje *ministerialis noster dilectus* (listina 1289, VII. 25. TLA II 302). 1308 pa je goriški grof Henrik II. listinil, da je *her Hauch von Dewein unser getrewer dienstman in unser ungenade gevallen waz also zu vnseren hulden chomen ist vnt im die genczlichen geben haben, daz er wider uns nimmer mer nicht tun noch trachten sol mit rede noch mit werchen ... vnd hat vns sein trewe geben an adies stat* (listina 1308, V. 20. HHStAW).

²² P. KANDLER, CDI 1358, I. 8.

²³ P. KANDLER, CDI 1343, XI. 4., je Košljun pomotoma lokaliziral v Furlanijo. V resnici je ležal v Istri in se že leta 1102, ko je prišel v oglejsko posest, imenoje *castrum Castillone* (F. SCHUMI, KUB I, št. 67). Stal je na področju današnje Gradine nad Val Castion med Bujami in Grožnjanom (G. GRAVISI, *Toponomastica del Comune di Buie d'Istra*, AMSI, vol. XLIX, 1937), v bližini *castri sancti Georgii siti super aquam de Layme* (današnja Nova vas na desni strani ustja Mirne; C. de FRANCESCHI, *Il ramo* ... , 81, 83), kjer so Momjanci imeli četrtno gradu. To četrtno je v naši listini iz 1249 omenjeni Biakvin prodal 1260 oglejskemu patriarhu (*Monumenta patriae Fori Julii*, fol. 208. Ta rokopis je bil nekdanj hranjen v HHStAW pod sig. R 80, danes v Državnem arhivu v Trstu, prva serija, rkp. 3. V zapuščini Franca Kosa, hranjeni v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri SAZU, je ohranjen prepis tega vira, ki ga je F. Kos naredil na Dunaju; za uporabo tega prepisa se zahvaljujem Zgodovinskemu inštitutu in še posebej dr. Božu Otrepču, ki mi je poleg tega širokosrčno dovolil uporabo svojih prepisov iz furlanskih arhivov. J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus* ... , 399 ima prodajo četrtnine gradu sv. Jurija napačno pod letom 1290). Košljun je moral biti v 12. stoletju v rokah poreških škofov, kjer so ti držali *tria placita criminalia in anno* (P. KANDLER, CDI, 1179, die IV. exeunte mense Augusti; gl. tudi potrditev posesti poreški cerkvi s strani papeža Aleksandra III. 5. aprila 1177: M. ZJAJČIČ, *Posjedovni odnosi Porečke crkve od VI do XVI stoljeća*, Jadranski zbornik VIII, 1973, 35) in ki so ga tudi oddajali v fevd (P. KANDLER, CDI 1183, VIII. 12.).

²⁴ Listina 1307, II. 3. TLA P 2283.

²⁵ Glede Petra Pilose glej: D. KLEN, *Iz prošlosti Kostela — Petra Pilose i njegovih sela*, Buzetski zbornik 2, Buzet 1977, str. 29 sl.; ISTI, *Iz prošlosti Kostela i njegovih sela*, Istra god. 14, br. 8, 1976, str. 20 sl.

²⁶ V. JOPPI, *Nuovi documenti sull'Istria (MCCLXXXIII — MCCCXXXIX)*, Auspicatissime Nozze Candussi Giardo — Del Bello, Udine 1878, št. 2 (1311, V. 25.).

²⁷ V. JOPPI, *Appendice ai Documenti Goriziani*, AT N. S. 19, 1893, št. 18.

²⁸ V. JOPPI, *Appendice* ... , št. 16.

²⁹ V. JOPPI kot v op. 27. Prav gotovo je v zvezi s Friderikovo samovoljno prodajo Momjana goriškemu grofu tudi dejstvo, da se je Friderikov sin Nikolaj leta 1312 poročil z Alzubeto, nezakonsko hčerko goriškega grofa Henrika II., ki je kot doto prinesla Nikolaju v fevd Rakalj v Istri (P. KANDLER, CDI 1312, IV. 4.). Friderik iz Prampera je izviral iz Humina (gl. op. 28), Prampero (pri Rtinju s. od Vidma) pa naj bi prišel v posest njegove družine okrog 1300 z nakupom (J. ZAHN, *Die deutsche Burgen in Friaul. Skizzen in Wort und Bild*, Graz 1883, 31), drugače pa se Prampero omenja že v začetku 12. stoletja in tamkajšnji prvotni gospodje in ministerijali so bili patriarhovi *magistri coquine* (H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz — Köln 1954, 99).

ki naj bi izpričale komu je v preteklosti pripadal sporni gozd, *nobiles miles dominus (H)Oxcalcus dictus Quaspelt de Mimigliano*.³⁰ De Franceschi je imel tega Vošalka za brata Kona III. in sina Kona II. iz Momjana — torej za pripadnika rodu, ki je enkrat Momjan že izgubila in naj bi se sedaj nanj vrnila — kateremu pa naj ne bi goriški grof Henrik II. podelil Momjana v fevd, ampak mu samo zaupal kastelanstvo na njem.³¹ Vsaj kar se tiče sorodstvene povezave s prvimi momjanskimi gospodi, lahko ugotovimo, da se je de Franceschi motil. Na srečo se Vošalk pojavlja v virih z značilnim pridevnikom *Wachspeutel* — zapisan tudi v številnih drugačnih variantah³² — ki nam omogoča, da ga lahko identificiramo v številnih virih iz prve tretjine 14. stoletja.

Vošalk se s pridevnikom *Wachspeutel* prvič pojavi že leta 1304 kot priča v listini goriškega grofa Henrika II., izdani v Cerovem.³³ Tudi v naslednjih treh desetletjih ga srečujemo v glavnem v tej vlogi, kar pa ni razlog, da ne bi mogli o njem povedati kaj več. Njegova kariera je bila tesno povezana in odvisna od Henrika II., ki je pripeljal goriško hišo na vrhunec moči in Vošalk *Wachspeutel* je gotovo bil eden izmed vidnejših spremljevalcev goriškega grofa južno od Plöckenpassa. Tako ga v letih 1304—1321 večkrat srečamo v Henrikovem spremstvu v Gorici, Krminu, Čedadu, Trevisu in Pazinu.³⁴ Po zadušitvi upora furlanskih plemičev nasproti oglejskemu patriarhu s strani furlanskega generalnega kapitana, goriškega grofa Henrika II., in njihovi predaji v Tržiču (Monfalcone) leta 1310, je Henrik za vojaškega poveljnika (kapitana) v tem zadnjem uporniškem gnezdu postavil prav Vošalka *Wachspeutla*.³⁵ Poleti 1324 pa je s kontingentom desetih konjenikov (*galeati*) sodeloval v vojski koroškega vojvode in padovanskega vikarja Henrika, ki je pomagala Padovancem nasproti guelfu Cangrandu.³⁶ To njegovo aktivno delovanje v goriški službi se je seveda odrazilo tudi v njegovem socialnem položaju. Sprva je v seznamih prič posameznih listin naštet še za militi in leta 1313 je celo označen kot *familiaris* goriškega grofa,³⁷ leta 1318 se prvič pojavi naštet med militi.³⁸ V času skrbništva nad mladoletnim Ivanom Henrikom, po smrti Henrika II. pa je leta 1325 naštet v krogu tistih goriških ministerijalov, ki so imeli tudi že določene pravice pri upravljanju in vodenju goriških posesti.³⁹

Vsi ti dokumenti tudi omogočajo, da se razčisti vprašanje Vošalkovega izvora, za katerega je, kot je bilo že rečeno, de Franceschi mislil, da je pripadal rodu prvih momjanskih gospodov. Vendar se Vošalk imenuje po Momjanu šele od leta 1321 naprej.⁴⁰ V prvem meni poznanem dokumentu, v katerem se ime-

³⁰ P. KANDLER, *CDI* 1321, die XIV. ex. Julii.

³¹ C. de FRANCESCHI, *Il ramo dei Duinati*, 96, 101 sl. Za njim tudi M. SAMŠALOVIČ, *Momjanski katastik*, Vjesnik historijskega arhiva u Rijeci V, 1959, str. 125.

³² Oblika *Quaspelt* iz listine iz leta 1321 (gl. op. 30), je le latinska oziroma italijanska popačenka nemškega *Wachspeutel*. V virih pa zasledimo tudi naslednje oblike: *Wasspuetel*, *Waspeutel*, *Wahspeutel*, *Warpeutel*, *Warpautil*, *Waspettulo*, *Wachspeutol*, *Waypeutlo*, *Vaspettul*, *Gusapecel* in v Istrskem razvodu (IR) celo *Panšpetal* sluga z *Mumiana*. Za slednje gl. D. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici I.* (od god. 1100—1499), Monumenta historico — juridica Slavorum meridionalium vol. VI., Zagrabiae 1898, 11, 59, 60, 62 sl.; M. KOS, *Studija o Istarskom razvodu*, Rad JAZU 240, 1931, 160, je mislil, da se ta Panšpetal omenja samo v letih 1321—1325.

³³ H. WIESSNER, *Monumenta historica ducatus Carinthiae VII* (MDC), Klagenfurt 1963, št. 236; *Registraturbuch der Grafen von Görz* (RB), HHStAW sig. W 594, fol. 78'.

³⁴ 1305, XI. 26., Gorica (RB fol. 81'); 1307, VI. 29., Pazin (RB fol. 86'); listina 1312, VIII. 27., Čedad (HHStAW); 1313, V. 27., Krmin (B. OTOREPEC, *Izpiski iz furlanskih arhivov*, tipkopis, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri SAZU (B. Otorpec); 1314, IV. 9., Gorica (V. JOPPI, *DC, AT N. S. XIII*, št. 58); 1315, XI. 25., Gorica (MDC VIII, št. 300); listina 1319, II. 8., Gorica (HHStAW); 1320, VI. 6., Treviso (MDC VIII, št. 535); listina 1320, VII. 2., Treviso (HHStAW); listina 1321, III. 31., Gorica (HHStAW).

³⁵ V. JOPPI, *DC, AT N. S. XIII*, št. 58. Gl. tudi C. de FRANCESCHI, *Il ramo dei Duinati*, str. 97; P. PASCHINI, *Storia del Friuli II*, Udine 1935, str. 209—213.

³⁶ J. RIEDMANN, *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335*, ÖAW, phil.-hist. Kl., 307 Bd., Wien 1977, str. 352 sl., priloga št. 6.

³⁷ B. OTOREPEC, 1313, V. 27., Krmin.

³⁸ Listina 1318, V. 13., TLA P 2291.

³⁹ Listina HHStAW 1325, XI. 4., Gries (MDC VIII, št. 819). Takrat je koroški vojvoda Henrik kot skrbnik mladoletnega Ivana Henrika odkazal Beatriksi, vdovi po Henriku II., njeno jutrnjo mit rat der, die hernach geschrieben sint, die auch ir Insigel an diser Hanftfest gehenget habent. Med njimi je nato naštet tudi Vošalk der Wachspeutel.

⁴⁰ P. KANDLER, *CDI* kot v op. 30; P. A. STEYERER, *Collectanea historica Austriaca*, 5. Teil, HHStAW, sig. W 43, fol. 223, 223' (1325, X. 3.); MDC IX, št. 610 (1333, VIII. 6.); B. OTOREPEC, 1333, VII. 3. Tudi M. KOS, *Studija* ..., 160, je bil de Francescijevega mnenja.

nuje po Momjanu, sporazumu med predstavniki koprške komune in goriškim grofom Henrikom II., pa je bil kot priča na goriškem gradu 31. marca 1321 pri-soten tudi *Woschalcus dictus Wachspeutel Mimiglann commorans*.⁴¹ To pa po-meni, da je tam samo bival, izviral pa je *de Castro nouo* po katerem se zadnjič imenuje še 1319, prvič pa že leta 1300 (*W^o ssalcus de Nova domo*).⁴² Vošalk je torej prišel v Momjan okrog 1320, v času, ko je tudi postal *miles*; ali mu ga je Henrik II. podelil v (pod)fevd ali pa le izročil v varstvo, ostaja odprto, druga možnost, na katero je mislil že de Franceschi, je zelo verjetna.

Kot kraj, od koder je izviral Vošalk, sicer pridejo v poštev *castrum novum sive castrum nove Domus in Carsis situatum*⁴³ (Novi grad pri Podgradu na zgor-njem Krasu), *Castronovo* oz. Castelnovo z. od Tagliamenta v Furlaniji⁴⁴ in teo-retično tudi Neuenburg pri Lienzu,⁴⁵ ki so vsi trije bili goriška posest, toda sledeči podatki nedvomno kažejo, da je bil s Krasa. 21. aprila 1327 je dal v Trstu hudo bolni Vošalk Wachspeutel napisati oporoko. V njej je med drugim izrazil tudi željo, da bi želel biti pokopan pri farni cerkvi v *Crusiz*, kateri je ob tej priliki daroval dve kmetiji.⁴⁶ V neposredni bližini Podgrada na Krasu, nad katerim je stal Novi grad, najdemo vas Hrušico. V njej je že v 14. stoletju stala farna cer-kev Sv. Kerševana (*in sand Crisogen Pharr Chirchen ze Pirpauwm*), s katero je bil rod Wachspeutla tesno povezan. Leta 1363 je goriški grof Majnhard VII. li-stinil, da je takrat že pokojna *Vrouw Margret etwenne Nicoluss Witwe von dem Neuwmhaus* želela podariti tej cerkvi, za svoj in dušni blagor svojega moža, eno hubo.⁴⁷ Ta, leta 1363 že pokojni Nikolaj, pa je bil Wachspeutlov vnuk, saj je ne-dvomno identičen z Nikolajem iz listine iz leta 1341, kjer je označen kot sin Hil-tigarde iz Gorice, ki je hčerka pokojnega Vošalka iz Novega grada.⁴⁸ Ta *Osalcus de Castronovo* pa je seveda naš *Wosalchus dictus Waspeutal de Castronovo*, ka-terega zadnja želja je torej bila, biti pokopan doma, v (domači) cerkvi, za katero se ponuja zelo vabljava — a žal nedokazljiva — misel, da je Vošalk v njej imel tudi patronatno pravico.

Vendar se zdi, da Vošalk kljub bolezni, ki ga je leta 1327 nagnala, da je na-pisal oporoko, živel še nekako do 1333. Tako lahko vsaj sklepamo na podlagi ve-sti, da so bili takrat — verjetno zaradi očetove smrti — Vošalkovi sinovi inve-stirani v goriške fevde in fevde novigrajske škofije.⁴⁹ Ali se je med temi gori-škimi fevdi, ki so bili potrjeni Vošalkovemu najstarejšemu sinu Degenhardu,⁵⁰ nahajal tudi Momjan, nam ni znano. Je pa to vprašanje seveda povezano s prav-nim karakterjem Vošalkovega bivanja v Momjanu. Degenhard se leta 1333, po

⁴¹ Listina HHStAW 1321, III. 21., Gorica (z edinim znanim ohranjenim srednjeveškim peča-tom Kopra; gl. B. OTOREPEC, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, Ljub-ljana 1988, str. 226).

⁴² F. SCHUMI, *Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts*, Archiv für Helmatkunde II, Laibach 1 884 in 1887, št. 4, 8; B. OTOREPEC 1315, II. 28; listina HHStAW 1319, II. 8., Gorica (*dominus Wosalchus dictus Waspeutal de Castronovo*).

⁴³ P. KANDLER, *CDI 1426*, VIII. 7.; L. FOSCAN — E. VECCHIET, *I Castelli del Carso me-dioevale*, Trieste 1985, str. 36 sl.

⁴⁴ T. MIOTTI, *Castelli del Friuli* vol. 4, str. 66.

⁴⁵ M. BITSCHNAU, *Burg und Adel in Tirol zwischen 1250 und 1300. Grundlagen zu ihrer Er-forschung*, ÖAW, phil.-hist. Kl., 403 Bd., Wien 1983, str. 383 sl.

⁴⁶ C. de FRANCESCHI, *Il ramo dei Duinati*, str. 103.

⁴⁷ Že 1311 se v listini goriškega grofa Henrika II., listinjeni v Novem gradu (*Castrum No-vum*), s katero je podaril cerkvi Matere Božje v Rodiku (na Krasu) vse desetine od vinogradov; ki spadajo pod imenovano cerkev, omenja med pričami d. *Jacobus plebanus de Pirpauwm* (*Diplo-matar der Grafen von Görz*, HHStAW sig. B 139 (fotokopija, original v Archivio di Stato di Tri-este), fol. 21). Listina 1363, VI. 25., Gorica: *Diplomatar fol. 14*.

⁴⁸ Listina HHStAW 1341, III. 31., Gorica (*Hiltigardis de Goritia filia quondam Osalci de Ca-stronovo ac Nicolussius filius ei cum voluntate et consensu mariti sui Friderici de Wippach*). Mož Wachspeutlove hčerke Hiltigarde Friderik iz Vipave pa nam je v virih bolj poznan kot Friderik iz Ebersteina na Koroškem (MDC X, št. 137: insert listine iz 1316 (MDC VIII, št. 310), ki je bil maršal goriškega grofa Henrika II. in član ene najpomembnejših goriških ministerijskih dru-žin. V Novem gradu na Krasu, od koder je izviral oče njegove žene, je imel hišo: GR 1433 (*In-strument ains Kaufs ... vmb ein haus gelegen zu Newenhaus am Carst von Fritzen von Newen-haus erkaufft, was vormaln hern Fridrichen Marschalcks vmb 105 Mr. Agl., ist Gorzischen Le-hen*).

⁴⁹ V novigrajske fevde: B. OTOREPEC 1333, VII. 3., čedad, tudi F. di MANZANO, *Annali del Friuli* vol. IV, Udine 1862, str. 364, 365; v goriške fevde MDC IX/610 (1333, VIII. 6.), RG fol. 5'.

⁵⁰ Gl. C. de FRANCESCHI, *Il ramo dei Duinati*, str. 103 (Vošalkova oporoka).

očetovi smrti, še imenuje po Momjanu, za kasnejši čas pa o njem nimamo nobenih podatkov.

Sam Momjan je leta 1342 naštet med posestjo, ki je ob delitvi med ožjo goriško in istrsko vejo pripadla goriškemu grofu Albertu IV.⁵¹ Ta se je naslednje leto zapletel z Beneško republiko v vojno v Istri, v kateri so se stvari odvijale v beneško korist⁵² in Albert IV. se je moral osebno potruditi v Benetke, kjer je bil 21. avgusta 1344 sklenjen mir, ki ga je diktirala Serenissima. Prva konkretna točka sporazuma je bila, da mora Albert porušiti fortifikacije in utrdbe v Trvižu in Momjanu, obljubiti pa je tudi moral, da jih ne bo nikoli več pozidal, zato pa ostanejo pod njegovo oblastjo, kot so bile pred omenjeno vojno.⁵³ S tem je Momjan močno izgubil na svoji pomembnosti in zato ni čudno, da ga sredi petdesetih letih 14. stoletja najdemo zastavljenega v rokah nekega Mata Vinciguerza,⁵⁴ 1374 pa je nato prešel v habsburške roke.

O gospodih iz Rihemberka,⁵⁵ ki so spadali med najmočnejše goriške ministerijale (izumrli 1371) in ki so se — kakor je razvidno iz naših dveh objavljenih listin — kar v dveh generacijah z dvema porokama zvezali s prvimi gospodi iz Momjana — Devina, na tem mestu ne bomo posebej govorili, saj to zahteva posebno razpravo; temeljito geneaološko raziskavo rihemberških gospodov pa je že leta 1929 opravil innsburški notar K. Trotter,⁵⁶ je pa pri nas žal skorajda neznan. Podrobneje se bomo zaustavili le pri Završju (Piemonte) v Istri, kjer je Ulrik iz Rihemberka imel svojo posest in dohodke, ki jih je 1276 (gl. našo drugo listino) zastavil svoji hčerki Franciski, vdovi po Vošalku iz Momjana.

Završje, nad desnim bregom Mirne med Grožnjanom in Oprtaljem, je bilo do prihoda Momjana pod goriško oblast v drugem desetletju 14. stoletja najsevernejša točka goriške posesti v Istri in središče le-te ob Mirni. Prvotno verjetno oglejska posest, saj je sosednja Kostanjica (*villa Castan*) z darovnico Ulrika III. Weimar-Orlamünde že 1102 prešla pod Oglej.⁵⁷ Toda v virih, kjer se pojavi prvič v zadnji četrtini 13. stoletja, figurira Završje izključno kot goriška posest, v okvir katerega je spadala tudi Kostanjica.⁵⁸ Kdaj in kako je prešlo Završje v goriške roke, ostaja odprto. Goriški grofje so završniško posest, katere center je predstavljal grad v Završju, ki se prvič omenja leta 1291,⁵⁹ podeljevali v fevd svojim ministerijalom. V zadnji četrtini 13. stoletja so to bili Rihemberški. Tako je npr. Ulrik III. Rihemberški lahko dal leta 1292 svoji ženi Kunigundi iz Vilalte za jutrnjo Završje, le s privoljenjem goriškega grofa, ki je bil fevdni gospod.⁶⁰

Rihemberški so Završje dobili v fevd najkasneje 1270. Takrat je Ulrik (II. ali III.) Rihemberški izdal ukaz, da je treba vse, ki bi delovali proti njemu ali njegovim *in seinem Gebiet Beymont*, zapreti.⁶¹ V tistem času je Ulrik voden v Za-

⁵¹ MDC X, št. 161.

⁵² Gl. CA. de FRANCESCHI, *L'Istria, Note storiche*, Parenzo 1879, str. 176 sl.

⁵³ P. KANDLER, *CDI* 1344, VIII. 21. O rušenju teh utrdb govori tudi dodatek Istrskega razvoda plovana Mikule iz Gole gorice (znan samo v italijanski verziji); gl. M. KOS, *Studija...*, str. 175 sl.

⁵⁴ F. KOS, *Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori*, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XII, 1902, št. 34 (1355. VII. 22., Pazin). Podobno je Albert IV. v približno istem času zastavil tudi Rašpor: M. KOS, *Odnosji medu goriškim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku*, *Vjesnik hrv.-slav.-dalm. arkiva* 19, 1917, str. 15. Glej tudi M. ŠAMŠALOVIC, *Momjanski kastik*, 126 op. 34.

⁵⁵ Rihemberški so svoje ime dobili po gradu, ki stoji nad vasjo Branik v Vipavski dolini. Poimenovanje »Branški« bi bilo netočno, ker se je grad, na katerem je ta rod sedel, vedno imenoval Rihemberk, pa tudi sami vasi se ljudsko reče Rihemberk: *Krajevni leksikon Slovenije I. Zahodni del Slovenije*, Ljubljana 1988, str. 198.

⁵⁶ K. TROTTER, *Die Herren von Reifenberg*. Glej tudi M. KOS, *Urbarji Slov. Prim. II*, 34 sl.; C. CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca*, Wien 1873, 646 sl.; G. de SARDAGNA, *I signori di Reifenberg nei secoli XIII e XIV e piu particolarmente di Ulrico di Reifenberg (1307-1384)*, *Archivio Veneto*, Tomo XII, Parte I, 1876, 245-257.

⁵⁷ F. SCHUMI, *KUB I*, št. 67; C. de FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisisino*, Venezia 1964, str. 291.

⁵⁸ RG fol. 342' (1291, *das Schloss Puimont vnd die dorfer Costan, Briczignal vnnnd Josighk*). Imenovane tri vasi se pojavljajo zapisane tudi v obliki: *Kosten, Brezigno, Jesak in Kesten, Biranzo, Jensis*. Gl. K. TROTTER, *Die Herren*, 537.

⁵⁹ Gl. op. zgoraj.

⁶⁰ RG fol. 342', 346. 1342, ob delitvi na goriško in istrsko vejo, je *Poymont* naštet med posestjo, ki je pripadla Albertu IV. (MDC X, št. 161).

⁶¹ H. WIESFLECKER, *Die Regesten...* I, št. 850; RG fol. 351.

vršju zelo aktivno politiko. Završniškim podložnikom je podeljeval v fevd posest v Završju in *Jesichu*,⁶² nekateri pa so mu tudi predali svoje imetje in se obvezali v njegovo službo.⁶³ Leta 1276 je pooblastila Frančiška — hčerka Ulrika II. iz Rihemberka in vdova po Volšalku iz Momjana — svojega očeta, da izterja od dedičev svojega moža 1000 mark, ki so ji pripadali kot jutrnja.⁶⁴ Ulrik II. je očitno znal zaigrati na pravo struno in si pridobiti obljubljeni vsoto, ki pa jo je sam obdržal, saj je še istega leta zastavil svoji hčerki v enaki višini — očitno kot kompenzacijo za jutrnjo — dohodke v Završju (naša druga listina).⁶⁵

Leta 1278 je goriški grof Albert II. obnovil staro zvezo s Koprom in obljubil pomoč nasproti Beneški republiki. Med obema sprtima stranema je v Istri prišlo do vojne, v kateri je Albert zasedel Lovreč.⁶⁶ Toda tudi beneška stran ni bila pasivna in, kot izvemo iz kratkega regesta mirovnega sporazuma med Albertom in Beneško republiko iz leta 1278, ki se nam je ohranil v Goriškem repertoriju, so Benečani v tej vojni zasedli goriško Završje. Mirovna pogodba je bila sklenjena v Benetkah 2. februarja 1278, in obe strani sta se zavezali, da bosta vrnili zasedene kraje.⁶⁷ Kdaj natančno je prišlo Završje ponovno v goriške roke, je težko reči, znano pa je, da je Albert vrnil Benečanom Lovreč šele 1280.⁶⁸

Kot je bilo že omenjeno, je Ulrik III. Rihemberški namenil završniško gospostvo za jutrnjo svoji ženi Kunigundi, hčerki Dietalma iz Vilalte, kar je potrdil tudi goriški grof Albert kot fevdni gospod (1292). Toda, ne vemo zakaj, se je Ulrik močno zadolžil v Gorici in Čedadu, poroštvo, da bo pravočasno vrnil dolg je sprva prevzel goriški grof Albert II., nato pa Ulrik Strassoldo, brat njegove matere Palmeire (poročena z Ulrikom II. Rihemberškim), ki je 1296 tudi plačal Ulrikov dolg v višini 503 mark oglejskih denarjev, s klavzulo, da mu Ulrik III., v kolikor mu ne vrne omenjene vsote do 29. septembra (sv. Mihael), zastavi Rihemberk, Waidegg v Ziljski dolini in Završje v Istri.⁶⁹ Ulrik je dolg sicer vrnil in omenjena tri gospostva so ostala v njegovih rokah, toda zato se je moral odpovedati vsem goriškim fevdom, ki jih je imel ob Dravi in Möllu na Koroškem.⁷⁰

Zdi se, da Rihemberški v 14. stoletju niso več imeli v fevdu Završja, ki je postal — verjetno za časa goriškega grofa Henrika II. — sedež posebnega goriškega glavarja. Prvič se omenja 1321 ob priliki spora med Motovunom in Završjem glede gozda ob Mirni, za katerega sta obe strani trdili, da spada pod njuno jurisdikcijo. Takrat je bil *Capitaneus Castri Piemontis* Hartvik (verjetno) iz St. Michalesburga v Pustertalu na Tirolskem,⁷¹ ki ga kot pričo srečamo še v več drugih goriških listinah.⁷² 1341 pa se v eni listini kot priča pojavi *nobilis vir Orant miles capitaneus de Pyamont*.⁷³ Iz 1362 je znan *Heurardus castellanus in Pedemonte*.⁷⁴ 1366 se po Završju imenuje neki Ivan, sin Leonarda, kateremu je

⁶² K. TROTTER, *Die Herren von Reiffenberg*, str. 537.

⁶³ GR 1347 (1270), 1457 (1272); TLA P 2271 (1275, IV. 14., 1276 IV. 14.).

⁶⁴ RG fol. 348 (1276; *Ain Instrument ainer Procurei von Francisca von Reiffenberg auf Irrn Vatter Ulrichen von Reiffenberg, tausendt M Perner von Irrn Haußwirtht Uschalckhen von Miltan Erben als Ir zuegesagt Morgengab einzutreiben*).

⁶⁵ Listina 1276, XII. 19., TLA P 2272.

⁶⁶ M. PIZZININI, *Die Grafen von Görz und die Terra-ferma-Politik der Republik Venedig in Istrien in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts*, Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum 54, 1974, str. 193.

⁶⁷ RG fol. 302 (1279; sic!).

⁶⁸ M. PIZZININI, *Die Grafen von Görz ...*, str. 193.

⁶⁹ RG fol. 230' in 332.

⁷⁰ Glej K. TROTTER, *Die Herren ...*, str. 537 sl.

⁷¹ P. KANDLER, CDI 1321, die XIV ex. Julii (*Dominus Hartuychus de Castro S. Michaelis et illustrissimi Domini Domini Henrici Comitiss Goritiae Capitaneus Castri Piemontis*). St. Michalesburg v Pustertalu so dobili goriški grofje s tirolsko dediščino; gl. M. BITSCHNAU, *Burg und Adel ...*, št. 503. V delilni listini med goriškima grofoma in bratoma Henrikom II. in Albertom III. iz leta 1307 izrecno omenjen kot goriška posest (MDC VII, št. 394, 438). Toda obstajal je še en *Castrum montis Sancti Michaelis* (P. KANDLER, CDI 1351, V. 1.) v bližini Vipave, pri Erzelju, kjer je še danes cerkev Sv. Mihaela; glej S. RUTAR, *Archivalisches aus Wippach*, Mittheilungen des Musealvereines für Krain (MMK) 4, 1891, str. 53; L. FOSCAN — E. VECCHIET, *I Castelli ...*, str. 113.

⁷² Listini HHStAW, 1313, VI. 9., Gorica; 1317, VIII. 10., Lienz; MDC VIII, št. 255; F. KOMATAR, *Das Schlossarchiv in Auersperg*, MMK 18, št. 30.

⁷³ V. JOPPI, *Due documenti inediti Istro-Tergestini*, AT N. S. 18, 1892, str. 251 (1341, VI. 4., Sovinjak).

⁷⁴ C. de FRANCESCHI, *Storia documentata ...*, str. 291, op. 83.

oglejski patriarh podelil v fevd svoji vasi Grimalda in Omošćice v bližini Grdega sela,⁷⁵ a je bil 1374 že mrtev, saj je njegova vdova Konigunda prosila patriarha, da bi v imenovani vasi investiral njune sinove.⁷⁶

Zusammenfassung

ZUR GESCHICHTE DES NIEDEREN ADELS AUF DEM KARST UND IN ISTRIEN

Peter Štih

Aus dem Teil des Archivs der Grafen von Görz, der heute im Tiroler Landesarchiv in Innsbruck aufbewahrt wird und der vor allem Archivalien enthält, die sich auf den Görzer Besitz im Pustertal und in der Umgebung von Lienz beziehen, werden zwei Urkunden veröffentlicht, die für die Geschichte des niederen Adels in Nordistrien und auf dem Karst von Interesse sind. Bei der ersten (8. September 1249) handelt es sich um einen Heiratsvertrag zwischen Vošalk aus Duino im Namen seines Sohnes Biakvin aus Momiano und Ulrich aus Reifenberg im Namen seiner Tochter Gertrud, in dem sich Vošalk verpflichtet, Ulrich 200 Mark in aquilejischer Währung zu zahlen und Biakvin seiner Frau Gertrud 100 Mark in aquilejischer Währung als Morgengabe verspricht. In der zweiten Urkunde (19. Dezember 1276) verpfändet Ulrich aus Reifenberg seiner Tochter Franziska, der Witwe von Vošalk aus Momiano, seine Einkünfte vom Besitztum Završje (Piemonte) in Istrien für 1000 kleine Veroneser Libre.

Momiano ist ein Kastell oberhalb des linken Dragonja-Ufers in Nordistrien, dessen erste Besitzer ein Zweig der mächtigen Duineser Herrschaft waren. Diese war durch ihre Besitzungen im Karst und im Kvarner einer der größeren Vasallen von Aquileia. Gleichzeitig waren sie Ministerialen der Grafen von Görz und übten in der Görzer Verwaltung die wichtigsten Funktionen aus. Neben dem Momianer Zweig der Herren von Duino nannte sich ein Zweig nach Castelnovo im Friaul, das die Grafen von Görz in Besitz hatten und dessen Herren ebenso Ministerialen von Görz waren. 1312 kam Momiano, das aquilejische Lehen war, in die Hände der Grafen von Görz. Statt der alten Herren von Duino und Momiano beginnt sich Vošalk Wachsbeutel nach Momiano zu nennen, der aus dem Görzer Novi grad bei Podgrad (Neuhaus, Castelnovo) auf dem oberen Karst stammte. Seine Tochter Hildegard war mit Friedrich von Eberstein in Kärnten verheiratet, der gleichfalls ein Ministeriale der Grafen von Görz und Marschall bei deren Hof war, sich gleichzeitig aber auch nach Vipava (Wipach) nannte. Nach dem Krieg in Istrien, 1343, zwischen der Republik Venedig und dem Görzer Grafen Albert IV., mußte Albert die Festung in Momiano schleifen, wodurch dieses erheblich an Bedeutung verlor. 1374 gelangte es in die Hand Habsburgs.

Završje oberhalb des rechten Ufers der Mirna (Quieto) zwischen Grožnjan (Grignana) und Opertal (Portole) war bis zum Übergang Momianos in die Görzer Hoheit der nördlichste Punkt der Görzer Besitzungen in Istrien und deren Zentrum an der Mirna. Ursprünglich gehörte es wahrscheinlich zu Aquileia, aber in den Quellen, wo es im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts erstmals erwähnt wird, kommt es ausschließlich als Görzer Besitztum vor. Završje gaben die Grafen von Görz ihren Ministerialen zu Lehen; Ende des 13. Jahrhunderts waren dies die Herren von Reifenberg. Vielleicht wurde Završje zur Zeit des Görzer Grafen Heinrich II. zu Beginn des 14. Jahrhunderts zum Sitz eines besonderen Hauptmanns. Ein solcher wird 1321 erstmals erwähnt, er stammte aus Michaelsburg im Pustertal in Tirol, das Mitte des 13. Jahrhunderts durch die Tiroler Erbteilung in die Hand der Görzer gelangte.

⁷⁵ J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus* ..., 1225 (*nobiles vir Janzūlinus quidam Leonardi de Piamont*).

⁷⁶ J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus* ..., 1288.

O ČEM SMO PISALI...

...pred štirimi desetletji?

»Med najstarejše ohranjeno cehovsko spisovno gradivo v Sloveniji spadajo spisi metliškega čevljarskega ceha. O čevljarskih cehih v Ljubljani, Skofji Loki in Višnji gori imamo podatke že iz 15. stoletja, ki pa vsebujejo v najboljšem primeru zgolj cehovske rede. Iz teh moremo namreč razbrati le pravni položaj cehov, dočim nam njihovega notranjega življenja ne odkrivajo. V metliškem gradivu pa sicer ne najdemo izvirnih cehovskih konstitucij, je pa v njem več drobnih zapisov, ki nam dobro posredujejo življenje v cehih.«

(Modest Golia, Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha, ZČ 5/1951, str. 214)

...pred tremi desetletji?

»Najhujšemu nemškonalističnemu pritisku pred prvo svetovno vojno pa je bilo poleg Slovenske Koroške izpostavljeno slovenstvo v Dravski dolini s Pohorjem in z Mariborom ter njegovo bližnjo okolico. Tu je bila po nemškonalističnih načrtih tista ovira, ki bi jo bilo treba v germanizatoričnem pritisku na Slovensko Štajersko najprvo odstraniti. Kljub trdemu slovenskemu odporu je ponemčevalni vpliv gospodarsko premočne, schönerejanske nemške buržoazije segal čedalje širje in globlje.«

(Lojze Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19, ZČ 15/1961, str. 68)

...pred dvema desetletjema?

»Za pretežno večino Velenjske kotline kakor tudi za celotno območje velenjske občine velja poudariti, da je nekdanja agrarna pokrajina s številnimi svojstvenimi socialnimi in gospodarskimi strukturami ter še z vrsto drugih oznak, v katerih odsevajo vse najpomembnejše naravne in socialne prilike ožjega ali širšega pokrajinskega ambienta, doživljala korenite spremembe v zadnjem stoletju.«

(Milan Natek, Vpliv industrializacije na agrarno pokrajino v Velenjski kotlini, ZČ 25/1971, št. 3-4, str. 251)

...pred desetletjem?

»Po predvojni koncepciji naj bi bila zborovanja slovenskih zgodovinarjev nekaj vrhovni arbiter slovenskih zgodovinarjev, obenem pa koordinator dela posameznih, med seboj neodvisnih in samostojnih društev. Po osvoboditvi se je uveljavil drug koncept: novo Zgodovinsko društvo za Slovenijo naj bi bilo centralno društvo, vsa dotedanja in nova zgodovinska in muzejska društva pa njegove podružnice. To centralistično stališče je zlasti prišlo do izraza na zborovanju v Mariboru 1947. Od njega se zdaj spet vračamo k načelom zveze.«

(Vasilij Melik, Dvajset zborovanj slovenskih zgodovinarjev, ZČ 35/1981, št. 4, str. 326)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!